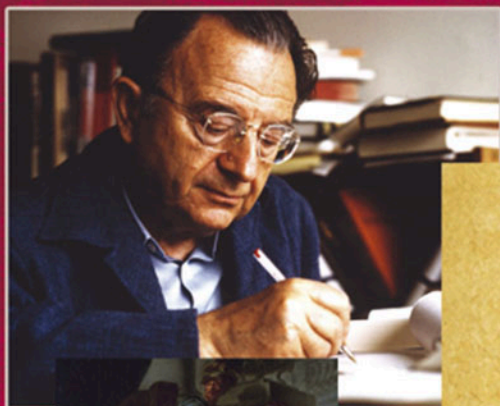

NEPOHODLNÍ FILOZOFOVÉ

VLADIMÍR LIŠKA

NEPOHODLNÍ
FILOZOFOVÉ

VLADIMÍR LIŠKA

Copyright © Vladimír Liška, 2016
Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.

Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Copyright © Vladimír Liška, 2016

Redakční úprava Miroslav Kozák

Grafická úprava obálky Tomáš Řízek

Vydalo nakladatelství Alpress, spol. s r. o., Frýdek-Místek, 2016

shop@alpress.cz

Elektronické formáty Dagmar Wankowska

Vydání první

ISBN 978-80-7543-278-0 (pdf)

Kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost.

George Orwell

Prolog

Na otázku, co je to filozofie, lze odpovědět, že se jedná o specifický soubor nauk zachycujících dějiny lidského myšlení, během kterých si lidstvo vymezovalo svůj vztah ke světu, společnosti, přírodě a vesmíru ve snaze pochopit některé nejzákladnější otázky nejen vlastního bytí, ale i existence reality, jíž bylo a zůstává obkloповáno. Filozofie jako ucelené učení nejrůznějších ideových směrů, ovlivňované zpočátku (ale i později) náboženstvím, však vzniká až ve chvíli, kdy lidstvo nastoupilo cestu k vytváření prvních civilizací.

Teprve v této fázi vývoje lidského společenství se filozofie stává samostatnou myšlenkovou soustavou, zčásti oddělenou od náboženských kultů – a někdy s nimi dokonce stojící v protikladu. Zároveň však dochází k tomu, že náboženství začne mít své vlastní filozofické atributy, které zahrnuje do svého obsahu (např. křesťanství, islám, buddhismus aj.).

Jedno je tudíž nepochybné: náboženství a filozofie spolu mohou na jedné straně buď souznít, nebo být v rozporu. Ale ať už je to jakkoli, jde o nejstarší myšlenkové soustavy lidstva, které výrazným způsobem začaly ovlivňovat duchovní i materiální civilizační vývoj, což platí dodnes.

Na filozofii lze pohlížet i jako na nauku zabývající se hledáním smyslu lidského bytí. Podle starých Řeků pojem „filosofia“ v překladu znamená „láska k moudrosti“ (z řeckého

„philio“ = „miluji“ a „sophia“ = „moudrost“). Je to chuť poznávat, druh léčitelsví duší či sebevčvik k mravnímu jednání.

Z toho všeho je tedy patrné, že názory na filozofii se do dnes různí a neexistuje žádná univerzálně platná definice, která by tento obor vyčerpávajícím způsobem charakterizovala. Přesto platí, že filozofie je věda o nejobecnějších zákonitostech lidského bytí, myšlení, poznání a jednání, a její základní otázkou je vymezení a řešení vztahu myšlení a bytí, vědomí a hmoty.

Podle způsobu řešení těchto vztahů se ve filozofii vydělují její tři základní směry: idealismus, materialismus a dualismus. Filozofie zároveň zaujímá v duchovní kultuře lidstva významné postavení jako jeden z důležitých nástrojů poznání i pochopení vývoje lidského společenství i přítomných a budoucích trendů jeho směřování, v čemž jí pomáhají další příbuzné obory jako sociologie, psychologie, etika, dějiny filozofie aj.

Při tomto teoretizování však nelze opomíjet jeden zásadní fakt: rozvoj filozofie by nebyl možný bez geniálních myslitelských osobností, které ji nejen reprezentovaly, ale zároveň posouvaly kupředu vytvářením nových filozofických koncepcí a struktur majících pro kvalitativní posun duchovního života naší civilizace často klíčový nebo zlomový význam a účinek.

Mnohé z těchto osobností přinášely nejen zcela nové pohledy na svět, ale i převratné myšlenky, jejichž naplňování se pro náš civilizační vývoj stávalo jakousi duchovní revolucí, a často tyto nové myšlenky narážely na nezám, nepochopení, nebo dokonce odmítání. Zároveň docházelo k jejich účelovému zkreslování nebo zneužívání falešnými interpretacemi.

Přesto se síla těchto převratných idejí a ideálů časem buď prosadila, nebo se naopak setkala se zavržením. Ale to nejdůležitější bylo vždy to, že tyto ideje a ideály v paměti lidstva nezůstaly zapomenuty, i když jejich nositelé bývali

podrobování kritikám a nejednou byli pronásledováni, či dokonce kvůli svým názorům propadli hrdlem.

Tato kniha přibližuje některé významné filozofické osobnosti dějin nejen z hlediska jejich myšlenkových koncepcí, ale i životních osudů, jež namnoze bývaly tragické. Přesto se téměř všichni, o nichž je v této knize řeč, podíleli na posouvání duchovní úrovně lidského společenství směrem k jejímu progresivnímu rozvoji, i když se tito lidé často setkávali s nepochopením a pro mocné vládnoucí elity se skrze své ideové a myšlenkové bohatství stávali nepohodlnými.

Ale tak už to ve světě chodí, že velcí duchové lidstva narážejí na odmítání, či dokonce pronásledování těmi, jimž se jejich učení a ideály stávaly zrcadlem malosti, ubohosti a průměrnosti, neboť duchovní svět filozofů byl pro ně něčím, co dokázali jen těžko přijmout, natož chápat, a někdy jej dokonce zavrhovali jako cosi společensky škodlivého a nepřijatelného.

Na druhé straně se v plejádě velkých filozofických osobností vyskytovali i ti, kdo už za svého života byli nejen oceňeni, ale i oslavováni jako výjimeční géniové lidstva.

Nebylo jich však mnoho a zdá se, že zabývat se filozofií a přinášet její další obohacování bylo poměrně rizikovým posláním. Přesto se v různých historických epochách vždy vyskytovali ti, kteří nejen že se toho odvážili, ale měli na mysli především jedno základní krédo: prosazování svobodného lidského myšlení a konání. O to více jsou velcí myslitelé dějin historickými postavami hodnými vesměs našeho obdivu, na které by se nemělo zapomínat, což byl také jeden z hlavních důvodů k napsání této knihy.

Kapitola 1

Mudrc pokory a harmonie

Konfucius (551–479 př. n. l.)

Konfucianismus je jedno z nejstarších dochovaných filozofických učení starověku, které vzniklo během 6. – 5. století př. n. l. v Číně a zhodnocovalo kulturní a historické tradice sahající téměř až k počátkům čínské civilizace. Jednou z nejdůležitějších součástí konfucianismu byl soubor pravidel o morálce a celé toto učení bylo nazváno podle jeho zakladatele Konfucia, který ve svých třiceti letech založil filozofickou školu zvanou *žu*, což je v čínštině rovněž označení pro učence.

Konfuciovy názory a myšlenky zaznamenali jeho žáci v knize *Lun-jü (Besedy a rozpravy)*, které jsou vlastně záznamy jeho rozhovorů. Jeho učení je obsaženo v *Šesti klasicích*, sbírce šesti knih (*Změny, Ódy, Rituály, Dějiny, Jaro a podzim, Hudba*). Ale část se v průběhu následujících století ztratila, a tak se od té doby hovoří jen o *Pěti klasicích (Kniha písní, Kniha listin, Jaro a podzim, Kniha mravů, Kniha proměn)*.

Konfuciovův životopis byl písemně zaznamenán až 400 let po jeho smrti, proto obsahuje i řadu legend, o jejichž historické autenticitě panují pochybnosti. Jedna z nich praví, že ho při jeho zrození chránil drak, který byl v Číně odjakživa uctíván jako symbol moudrosti a vědění. To však nic nemění na skutečnosti, že Konfucius je dodnes považován

za nejproslulejšího učitele čínské filozofie, jejímž hlavním znakem byla nauka o mravních attributech lidského konání.

Konfucius prožil značnou část svého života ve státě Lu (dnešní severovýchodní čínská provincie Šan-tung), kde se také roku 551 př. n. l. v obci Kufu narodil. V devatenácti letech se oženil, ale už o čtyři roky později se nechal rozvést, začal učit své žáky a zároveň nastoupil úřednickou dráhu. Z tohoto manželství se mu narodily dvě děti: syn a dcera.

Ve skutečnosti se jmenoval Kchung Čchiu, ale toto jméno na Konfucia polatinštili jezuitští misionáři působící v Číně na přelomu 16. a 17. století.

Tento uctíváný čínský myslitel a učitel filozofie žil v době postupujícího úpadku dynastie Čou, jejíž panovníci vládli přibližně v době 1027–256 př. n. l. Ale v 5. století začala jejich moc slábnout a přenášela se na mocné aristokraty ovládající různé oblasti Číny a snažící se o neustálé výboje na úkor svých sousedů.

Mezi ně patřil i stát Lu, kde se Konfucius narodil a působil. Mocenské rozepře, intrikářství i nespravedlivé uplatňování zákonů vedly uvnitř čínské společnosti k rostoucí mravní destabilizaci, s čímž se Konfucius nehodlal smířit a nakonec se rozhodl, že vezme nápravu do svých rukou nabádáním čínské aristokracie k vytváření řádu a harmonie nejen v mezilidských vztazích, ale i v politice.

Konfucius pocházel z vyšší společenské vrstvy, neboť je známo, že studoval takzvané Šestero umění, což zahrnovalo obřadnictví, hudbu, vozatajství, lučištnictví, psaní a matematiku. V té době takové vzdělání příslušelo pouze aristokratickým kruhům a Konfucius se měl stát úředníkem u dvora vévody z Lu. Nakonec byl v roce 500 př. n. l. jmenován ministrem spravedlnosti a o dva roky později se stal místokancléřem. Ale pak upadl v nemilost a v roce 497 př. n. l. Lu opustil a vydal se do sousedních států na cesty, aby na nich strávil dlouhých třináct let a nakonec se stal uznávaným učencem.

Při svém putování se snažil přesvědčovat čínské vladaře, aby se vrátili k dodržování pozitivních mravních zásad a humanity, jež byly ustanoveny v počátcích vlády dynastie Čou. Těmito zásadami se totiž již delší dobu nikdo neřídil a Čínou otřásaly mocenské boje. Na začátku dynastie Čou však zemi spravovali vládcové dodržující v mezilidských vztazích mír a harmonii a takový model vlády byl podle Konfucia příkladný.

Bohužel se jeho třináctiletá mise po Číně nesečkala s úspěchem. Mnozí ho sice ctili jako originálního myslitele, ale slavná národní minulost a její tradice už nikoho příliš nezajímaly. A tak se Konfucius kolem roku 483 př. n. l. vrátil do Lu, kde se vzdal jakýchkoli dalších politických ambicí a opět se začal věnovat výuce svých žáků, která se soustředila na souhrn pravidel moudrosti a zásad chování.

Konfucia můžeme považovat za zakladatele tzv. etické filozofie, kde kladení důrazu na morálku a lidské ctnosti hraje nejdůležitější roli. Podle něj byl hlavní ctností každého slušného člověka *ren*, tedy „lidskost srdce“ nebo též „dobrota“. *Ren* vyjadřoval soubor devíti hlavních ctností, k nimž patřily jasnost, zřetelnost, důstojnost, mírnost, pravda, svědomitost, tázavost, uvážení důsledků a plnění povinností. Vedle toho zdůrazňoval i prostotu, zdrženlivost, vytrvalost a též vnitřní sílu. Praktické uplatňování těchto lidských ctností Konfucius shrnul do jediného závěru: člověk by měl milovat a mít v úctě ostatní lidi. *Ren* tak v konfucianismu tvoří jádro ideálu kvalitních a humánních vztahů mezi lidmi.

Ale Konfucius rovněž zdůrazňoval potřebu *šu* čili způsob posuzování druhých podle měřítek, které si člověk sám sobě stanoví. *Ren* a *šu* shrnul do jediného pravidla, že totiž nikdo nemá ostatním lidem dělat to, co nechce, aby oni dělali jemu.

Další ctností, na kterou Konfucius kladl důraz, byla *ji* neboli spravedlnost. Znamenala dělat to, co je mravně správné: mít úctu k rodičům, sourozencům, přátelům a vladařům. Spravedlnost kladl velmi vysoko, chápal tuto ctnost jako projev *ren*, tedy projev slušného jednání, kde každý čin měl

být výrazem spravedlivého posuzování věcí. Vládnout spravedlivě znamenalo vládnout pomocí mravního příkladu.

Konfucius byl rovněž specialistou na obřadnictví. Výkon starobylých rituálů pro něj byl potvrzením soudržnosti čínského národa – ať už na úrovni rodin, klanů, nebo státu. Proto jim přikládal mimořádný význam a obřadnictví učil i své žáky.

Tyto obřady a rituály byly velmi staré a svým původem sahaly až několik tisíciletí do minulosti, kdy Číně vládli první mytičtí králové – mudrci. Výchova k úctě k těmto tradicím byla pro Konfucia důležitá, neboť v nich spatřoval kořeny čínské pospolitosti, byly výrazem její duchovní a kulturní jedinečnosti i vzpomínkou na tento dávný „zlatý věk“. Povinnost ovládat a dodržovat starobylé čínské rituály je dodnes jedním z podstatných znaků konfucianismu.

Konfucius měl také jeden zvláštní zvyk: referoval o svých snech a mystických vizích, v nichž spatřoval božská znamení. Dochovaná *Knih proměn* měla podobu věšteb, které se skládaly z různých kombinací písemných znaků, jež měly být základním vzorcem nejrůznějších životních situací. Podle Konfucia měl být filozof zároveň luštitelem a vykladačem božských znamení včetně snů.

Hlavní normou lidského konání však pro něj zůstávala lidskost. Míra a uměřenost byly vrcholem přirozeného založení každé lidské bytosti, která se měla řídit principy humanity, důvěrou, skromností, poctivostí a loajalitou ke svým nejbližším i k vladaři. Konfucius byl přesvědčený, že díky vyšší vzdělanosti mohou vládcové i jejich úředníci pracovat pro blaho lidu. Společnost chápal jako širokou rodinu vladařů, ale zároveň uznával potřebu společenské hierarchie a dělby práce mezi rolníky, řemeslníky a učence. Vzdělání poskytoval všem, kdo se do jeho školy přihlásili, podle jeho názoru nemělo být omezováno pouze na aristokratické vrstvy, ale mělo být dopřáno i obyčejným lidem, neboť tím se celá společnost stává dokonalejší a mravnější. Na sklonku života

jej obklopovalo na tři tisíce žáků, pro které se stal živoucí legendou.

I když byl Konfucius svými žáky a dalšími následovníky uctíván jako mudrc, sám to o sobě nikdy netvrdil a byl velice pokorný. Uznával, že se dokonce může učit od těch, které vzdělával, každý žák pro něj byl specifickou individualitou, kterou se snažil respektovat. Zastával názor, že lidé mají různá nadání, která je třeba podchycovat a rozvíjet.

Za nejvyšší božstvo považoval *Tian* neboli Nebesa. Nebeský mandát jako nejvyšší vůle Nebes však výlučně vztahoval na čínské vladaře, kteří byli jako jediní oprávněni přinášet Nebesům obětiny.

V učení o Nebeském mandátu Konfucius rozvíjel ideu morálního vesmíru, který je nadřazený všem lidem a kde sídlí i nejvyšší moc, jež vede člověka ke konání dobra. Konfuciova idea Nebes připomíná pozdější ideu Boha. Čínští vladaři panovali z vůle Nebes obdobně jako později křesťanští králové „z milosti boží“.

Vzývání Nebes jako božského atributu je pro konfucianismus typické. Vůlí Nebes bylo dobro lidu a jakákoli tyranie byla podle Konfucia v protikladu s tímto základním principem. Lidé proto měli mít právo proti tyranii povstat a svrhnout ji, aby ve společnosti obnovili harmonický řád, který Nebesa reprezentovala.

Později byl Konfucius zmytologizován a šířily se o něm zvěsti, že byl nejen božské podstaty, ale i nadán konáním zázraků a jasnovidectvím. Tento proces Konfuciova zbožštění začal v 2. a 1. století př. n. l., kdy se konfucianismus v Číně stal státním kultem. V roce 124 př. n. l. byla dokonce založena konfuciánská akademie pro budoucí státní úřednictvo. V ní se studovaly konfuciánské spisy a učení *Pěti klasiků*.

Během následujícího tisíciletí byly po celé Číně budovány konfuciánské svatyně a chrámy, kde před nástupem do svých úřadů museli místní vládcové skládat mistru Konfuciovi hold. Tyto chrámy se staly centry vzdělanosti v duchu

konfuciánských zásad a součástí závěrečných zkoušek byla i znalost příslušných obřadů a rituálů.

Čína tak učením tohoto svého nejvýznamnějšího myslitele dosáhla trvalé duchovní kontinuity a tradice konfucianismu jsou i dnes součástí duchovního života čínské společnosti, i když byl ovlivněn dalšími filozofickými směry, především buddhismem a taoismem. Novodobé komunistické hnutí v polovině 20. století sice konfucianismus zpočátku smetlo jako zpátečnické učení, ale některé jeho ideje a zásady byly i nadále akceptovány, například úcta a péče o staré lidi, oddanost veřejné službě, důraz na vzdělání, uctívání předků v rodinách aj.

Tak jsou i v dnešní Číně výrazně uznávány rodinné hodnoty vyrostlé z Konfuciova učení, kde stále v mnohem větší míře než v západní civilizaci platí, že rodina je základ státu a úcta dětí k rodičům je úhelným kamenem čínského rodinného řádu. Od Konfuciovy smrti sice uplynulo dva a půl tisíce let, ale jeho duchovní odkaz je trvalou součástí kultury čínského národa, což je tím nejprůkaznějším důkazem nadčasovosti myšlenek tohoto velkého učence a filozofa.

Kapitola 2

Provokatér mocných

Sokrates (469–399 př. n. l.)

Starořecký filozof Sokrates patří mezi ty velké postavy světových dějin, o nichž se dochovaly jen kusé informace. I když je to možná k nevíře, je už dnes obtížné zjistit, kým vlastně tento slavný Athéňan byl a co svou filozofií hlásal. Sokrates totiž nikdy nic nenapsal, což je něco naprosto neobvyklého, a neznáme důvody, proč tomu tak bylo. To, že by byl negramotný, nelze ničím potvrdit, i když takové podezření existuje. Ale pokud je známo, vždy prosazoval studium filozofie a dalších starověkých věd jako cestu k sebezdokonalování, kladl svým současníkům velice nepříjemné otázky a podle některých dochovaných informací své žáky učil i gramatiku.

Z toho se dá usuzovat, že se i jemu dostalo kvalitního vzdělání, a proto příčiny toho, proč nenapsal ani jedno dílo, musely spočívat v něčem úplně jiném. V Sokratově případě se totiž jednalo o člověka naprosto výjimečného a skutečnost, že o něm později psali jiní (například Platon nebo řecký spisovatel Xenofon), svědčí o tom, že si ho pozdější myslitelé a učenci velice vážili.

Na otázku, proč Sokrates nikdy nic nenapsal, lze odpovědět i tím, že to vůbec nepovažoval za nutné, neboť svou roli filozofa spatřoval v něčem úplně jiném než v tvorbě učebních spisů. Především šlo o vynikajícího řečníka, který vždy kladl důraz na mluvené slovo a psaní se mu zřejmě jevilo

jako zbytečně mrhání časem, jež chtěl věnovat sebevzdělávání a výuce svých žáků; nejspíš mu úplně stačilo, že to byli právě oni, kdo zaznamenávali jeho výroky a proslulé dialogy, aby o nich později vydávali svá vlastní svědectví.

Jeho filozofie byla postavená výhradně na rozhovorech o nejrůznějších otázkách a problémech lidského života, kdy hlavní důraz kladl na jasnou argumentaci v diskusích, aniž by sám vytvářel nějaký vlastní filozofický systém. Můžeme se proto spokojit se závěrem, že nikdy nic nenapsal hlavně proto, že on sám to nepovažoval za potřebné. Ale co o jeho životě vlastně víme?

Příliš mnoho toho není. Sokrates se narodil někdy kolem roku 469 př. n. l., přesné datum však není známé. Jeho otec Sofroniskos byl proslulý athénský kameník a sochař, matka Fainareté byla porodní bába, ale to je také vše, co je o jeho rodičích známo.

Také o Sokratově vzdělání se dochovaly rozporuplné informace. Podle Platona v mládí studoval a nabyl solidních vědomostí, ale podle Aristoxena byl prý v mládí hloupý a nevychovaný, i když se to později změnilo.

Ale v jedné věci se dochovaná svědectví shodují: Sokrates nesnášel fyzickou práci, a i když pocházel z nižších společenských vrstev, cítil se ostatním nadřazený. V žádném případě se nechtěl stát dědicem otcovy kamenické dílny a pomáhal mu jen s největším sebezapřením. Údajně byl líný, a jak to bylo možné, utíkal z domova, toulal se v athénských ulicích, bloumal po tržištích a toto jeho bezcílné chování bylo doma častou příčinou rodinných konfliktů.

Zdá se, že Sokrates trpěl pocitem sociální méněcennosti, což se mohlo později stát významným motivačním faktorem k dosažení lepšího společenského postavení i k jeho snahám zařadit se mezi athénskou intelektuální elitu. Tohoto sklonu k elitářství se nikdy nezbavil, i když nebyl zastáncem vlády rodové aristokracie, ale zdůrazňoval zásadu, že bez ohledu na urozený původ mají athénský stát řídit a spravovat duševně a intelektuálně zdatní jedinci. Otázka původu

pro něj nikdy nebyla měřítkem kvality lidí ani jejich politické způsobilosti.

Přesto je známo, že se nechával vydržovat svými aristokratickými přáteli a obdivovateli a názorově měl k této elitní vrstvě athénské společnosti velice blízko.

Dokonce mohl navštěvovat i athénské aristokratické „kluby“, což byla významná pocta. Snažil se však zůstat takzvaně nadstranický a tehdejší přední athénské politiky hodnotil podle velikosti jejich ducha, a nikoli podle toho, z jaké společenské vrstvy pocházeli. A právě tato jeho názorová nezávislost se mu nakonec stala osudnou.

Traduje se, že Sokrates nebyl politik, nýbrž filozofický myslitel a sám nikdy žádné politické ambice neměl. Svou filozofii jako jeden z prvních řeckých myslitelů obracel nikoli k přírodě, jak to dříve činili představitelé starořecké přírodní filozofie (Herakleitos, Thales, Anaxagoras aj.), nýbrž k člověku. Sokrata zajímali především lidé a etické rozměry jejich existencí. Proto ho tolik zaujalo určování definic etických pojmů, mezi jinými i otázka, co je podstatou lidského štěstí.

Ale objektivní odpověď nenacházel. Být šťastný sice podle něj znamenalo jednat správně, spravedlivě, moudře a mít dostatečné sociální zázemí i vědění, právě v tom však podle Sokrata byla ta největší potíž. Vědění pro něj sice bylo především rozumové chápání rozdílů mezi dobrem a zlem, ale zároveň i nikdy nekončící proces sebevzdělávání a sebezkonalování, takže vlastně nebylo možné dosáhnout dokonalosti. Lidská zkušenost a život pro něj byly nikdy nekončícím procesem nového poznání. A tak se v jeho proslulém výroku „vím, že nic nevím“ skrývala podstata jeho životního skepticismu a relativismu, kdy je možné vše zpochybnit, včetně toho, co už člověk zná. Hlásal, že jen moudrá osobnost ví, že dobrat se konečného poznání, oné absolutní pravdy, kterou se učenci a mudrci snaží nalézt, je pouhá iluze. Sokrates tak dokázal zpochybňovat i to, co se jiným zdálo nezpochybnitelné, což mu v životě přinášelo řadu problémů i nepřátel.

Přítom se neustále snažil hledat definici takových pojmů jako pravda, štěstí či spravedlnost, kde mu byl základní metodou dialog, v němž pomocí správně kladených otázek nutil diskutující osoby k rozvíjení jejich vlastního myšlení. Z toho je patrné, že Sokrates nebyl jen filozofem, ale zároveň i pedagogem.

Dodnes se traduje, že jeho o třicet let mladší manželka Xantipa byla hádavá a zlá žena, která svému manželovi dokázala pořádně ztrpčovat život. Měl s ní tři syny a zůstává otevřená otázka, zda tento Xantipin obraz nebyl jen dílem propagandy Sokratových protivníků, kteří se tím snažili dokázat, jak je doma se svou filozofií o etických normativích na vlastní manželku krátký a musí se jí ve všem podřizovat. Něco takového totiž bylo v athénské pospolitosti nevídané, neboť pánem domu v ní byl muž, a pokud se to jevilo opačně a rodině vládla žena, pak se takový manžel vystavoval veřejnému posměchu.

Ale historicky nelze ničím doložit, zda to byl i Sokratův případ. To však rozhodně nevylučuje, že se kvůli své mladé manželce mohl stávat terčem urážek ze strany svých nepřátel, kterých měl na sklonku svého života celou řadu. Tak či tak obraz Sokrata jako submisivní osobnosti podléhající Xantipině sekýrování neodpovídá jeho dochovanému, byť poněkud nejasnému psychologickému profilu. Často prý v mládí býval nezvládnutelný, později ironický, míval sklony k velikášství i sebestřednosti a pohrdal ostatními lidmi své společenské vrstvy. Později se díky svému učiteli filozofovi Archelaovi naučil umění sebeovládání, ale že by se nechal panovačnou Xantipou šikanovat, není příliš pravděpodobné.

Mnohem blíže pravdě je, že mu Xantipa byla pevnou oporou, i když jejich věkový rozdíl mohl mít na svědomí některé konflikty, které pak jeho protivníci záměrně zveličovali. Nesmíme zapomínat ani na to, že se přátelil i s mladými athénskými aristokraty Alkibiadem a Kritiem, což muselo jeho sebevědomí ještě více posilovat.

Je však také známo, že s blížícím se stářím se Sokrates stal klidnější a rozvážnější a že konflikty s výrazně mladší manželkou považoval za pouhé malichernosti. Traduje se, že jim s naprostým klidem buď nevěnoval pozornost, nebo je eliminoval tím, že odcházel z domu. Mlčenlivý postoj byl jeho nejlepší obranou před manželčinými ataky a nářky.

Ale přece jen možná existovalo něco, co konfliktní situace mezi Xantipou a Sokratem navodilo. Ve spise *O urozenosti*, jehož autorem byl později filozof Aristoteles, se totiž dochovala zmínka o jisté Myrtó, vnučce athénskému státníku Aristeida, který se v roce 490 př. n. l. zasloužil o porážku Peršanů v bitvě u Marathonu a v roce 479 př. n. l. patřil ke strůjčům dalšího vítězství Řeků v námořní bitvě u Platají. Když později Aristeidova vnučka Myrthó ovdověla, Sokrates si ji prý vydržoval, a dokonce s ní i nějakou dobu žil.

Pokud se jednalo o mimomanželský poměr, pak to jistě Xantipa nenechala jen tak a toto Sokratovo milostné dobrodružství se mohlo stát příčinou jejich konfliktů. Ale není to vůbec jisté, neboť Myrthó mohla být Sokratovou družkou ještě předtím, než se filozof s Xantipou oženil. Neexistuje totiž žádná datace, která by jeho poměr s Myrthó upřesňovala. A tak se už nikdy nedozvíme, jak to tedy v manželském vztahu mezi Sokratem a Xantipou skutečně bylo.

Sokrates se časem stal v Athénách známou osobností. Do všeho strkal nos, udílel rady a s příslovečnou ironií komentoval dění kolem sebe. Tím se postupně vypracoval na znalce veřejného mínění, neboť to, co slyšel v ulicích a na tržištích, okamžitě ve svém nitru zpracovával, ať už šlo o politiku, nebo jen o běžné občanské záležitosti. V Athénách se tradovalo, že když si někdo s něčím nevěděl rady, má jít k Sokratovi, který to určitě vyřeší. Radil asi dobře, neboť jeho popularita rostla.

Když mu bylo pětadvacet let a v Athénách se k moci dostala demokratická strana vedená jejím vůdcem Periklem, Sokrates tuto změnu uvítal, poněvadž nový vládce podle jeho mínění ztělesňoval předáka, jenž měl vzdělání, původ

i schopnosti k řízení athénskému státu. Perikles se odjakživa obklopoval básníky, umělci a učiteli a Sokrates patřil k jeho častým hostům, neboť tento filozof dokázal své posluchače vždy nejen zaujmout, ale i pobavit.

Perikles navíc hájil zájmy střední společenské vrstvy – kupců, řemeslníků a obchodníků –, tedy těch, mezi něž patřil i Sokratův otec. Zavedl pravidelnou denní mzdu za výkon volených státních funkcí, o které se nyní mohl ucházet téměř každý athénský občan. Také vojákům byl určen pravidelný žold a bezzemkům přiděloval půdu v nových osadách zřizovaných na územích spřátelených městských států (tzv. athénskému námořnímu spolku). Perikles tak zajišťováním veřejných prací i výše uvedenými opatřeními v Athénách snižoval chudobu a zavedením volební reformy nyní mohli volit i nemajetní Athéňané. Není proto divu, že přinejmenším zpočátku byl Perikles populárním a oblíbeným předákem athénské obce.

Za jeho vlády dosáhlo toto město mimořádného hospodářského rozkvětu a stalo se námořní velmocí egejského světa, což Sokratovi nepochybně imponovalo, i když se obával, aby posilování demokracie nakonec nevedlo k chaosu. Ale Perikles si bedlivě střežil elitní postavení athénskému vůdce a Sokrates nakonec uznal, že jeho obavy z anarchie jsou zbytečné. Navíc nyní patřil do okruhu blízkých Periklových oblíbenců, čímž se ještě více zviditelňoval. Díky jeho přízni se Sokrates stal nejproslulejším athénským filozofem.

Bohužel tato pohoda netrvala dlouho. I když se Perikles snažil o mírový rozvoj Athén i jejich námořního spolku a v případech mocenských a jiných politických sporů preferoval diplomatická řešení, vypukla na sklonku jeho vlády mezi Athénami a Spartou občanská válka, k níž se již dlouho schylovalo. Sparta se svým peloponéským spolkem totiž vedle Athén tvořila v Řecku druhé mocenské centrum a se sílící nelibostí nesla vzrůstající prosperitu svého konkurenta. Athény se navíc snažily dosáhnout postavení rozhodujícího

arbitra ve všech politických problémech v řeckém světě, což Sparta vytrvale odmítala.

Za takových okolností byla jen otázka času, kdy mezi oběma soupeři propukne otevřený mocenský zápas. V roce 431 př. n. l. vtrhlo spartské vojsko do Atiky (centrální oblasti athénskému státu) a začalo plnit její venkov, odkud obyvatelstvo v hrůze prchalo za athénské hradby. Perikles odpověděl tím, že zmobilizoval loďstvo, které odplulo k Peloponésu a začalo v odvetě ničit pobřežní spartské vesnice.

Námořní převaha sice byla na straně Athén, ale Sparta zase disponovala mnohem vycvičenější pěší armádou. Perikles se proto nechtěl nechat zatáhnout do rozhodující pozemní bitvy se spartskými vetřelci, kterým zase chyběla síla k tomu, aby opevněné Athény dobyli. Perikles zatím vyčkával, až se Spartané drancováním vyčerpají, a teprve pak na ně chtěl udeřit. Byla to obezřetná taktika, nyní šlo jen o to, vystihnout správný okamžik k rozhodujícímu střetnutí.

Ale Perikles s protiúderem váhal příliš dlouho. Po souši vážlo zásobování a obilí přivážené po moři k nasycení Athéňanů nestačilo. Teď si museli utahovat opasky a na Periklovi hlavu se snažela jedna kritika za druhou. Také rolníci se chtěli z města vrátit do svých pobořených domovů, a když v Athénách vypukla morová epidemie, už ve městě zůstat nechtěli.

Opozice proti Periklovi rostla a do jejího čela se postavili příslušníci nejbohatší athénské oligarchie, které jeho demokratický režim nebyl nikdy po chuti. Pád tohoto kdysi tak všemocného a uctívaného státníka se zdál neodvratný, ale ještě než k němu došlo, podlehl Perikles v roce 429 př. n. l. morové nákaze.

Jeho nástupcem se stal mluvčí radikální athénské strany Kleon, který sliboval razantní postup v dalším vedení války se Spartou, jemuž se jeho předchůdce tak bránil. Ale v Athénách stoupal i mocenský vliv konzervativců z řad bohaté aristokracie, která naopak volala po uzavření míru se Spar-

tou z obav, že by od Athén mohli odpadnout všichni spojenci z řad athénské námořní společnosti. V čele této opozice stál Nikias, jeden z největších athénských boháčů, jenž se oprávněně obával toho, že další vedení války bude athénskou aristokracií stát obrovské peníze.

Kleon nakonec v roce 422 př. n. l. svedl se Sparty rozhodující pozemní bitvu, v níž byl poražen a zahynul při útěku z bojiště, zatímco vítězný spartský vojevůdce Brasidas zemřel na následky utržených zranění. Po Kleonově smrti se vlády v Athénách ujal jeho rival Nikias a v roce 421 př. n. l. konečně se Spartou uzavřel mír.

Ten však znamenal jen přestávku mezi dalšími boji, jež propukly v roce 415 př. n. l., když se Athény snažily posílit svůj mocenský vliv nad řeckými osadami na Sicílii, ovládanými do té doby sicilskými vládci Syrakusy. To už byl v Athénách pět let u moci Sokratův někdejší žák a přítel Alkibiades, jenž po Nikiově roční vládě obnovil demokratický režim.

Ale hovoříme-li o athénské demokracii, nešlo o demokracii v dnešním moderním slova smyslu. Athénská demokracie byla demokracií vojenskou a opírala se o význačné vojevůdce, kteří si vždy – počínaje Periklem – osobovali právo suverénních vládařů a ve skutečnosti neměli daleko k osobní diktatuře. Přesto se tito předáci athénské obce snažili dodržovat zákony směřující k tomu, aby se správy státu účastnilo co nejvíce jeho občanů. Také právo volit a být volen bylo pro stoupence athénské demokracie svaté.

Proti nim stála hrstka vlivných a bohatých Athéňanů urozeného původu, kteří se naopak volební právo snažili co nejvíce omezovat a vytvořit elitářskou formu vlády opřenu o represe. V jejich případě hovoříme o athénské oligarchii.

Také Alkibiades se po Periklově vzoru pokusil o vytvoření demokratické vojenské diktatury, ale narazil na silný odpor athénské oligarchie. Byl obviněn z vážných náboženských přečinů, či spíše sektářství, neboť se prý zúčast-

ňoval jakýchsi tajných a v Athénách zakázaných mysterií, čímž údajně znevažoval stará řecká božstva.

Alkibiades na výsledek soudu nečekal a z Athén uprchl do Sparty, kde hledal azyl. Spartané mu vyhověli a z Alkibiada se stal zrádce, který se nejprve dal do služeb Spartanů a poté vycestoval do Malé Asie. Ale po jeho odchodu šli Athéňané v bojích se Spartou od porážky k porážce, a tak po nějakém čase prosili Alkibiada, jenž byl schopným válečníkem, aby se do Athén vrátil, že je mu vše dávno odpuštěno.

V roce 407 př. n. l. se tento exulant skutečně z vyhnanství vrátil, vítán všemi, kdo mu před lety nemohli přijít na jméno. Bohužel o dva roky později došlo ke katastrofě, když spartský vojevůdce Lysandros v bitvě u Aigospotamoi (Kozích říček) zničil celou athénskou flotilu. Tento neúspěch byl přičten Alkibiadovi, i když ten již dříve Athéňany upozorňoval na řadu taktických chyb, jichž se v boji se Spartou dopouštěli. Teď se stal jen vítanou obětí prohrané bitvy, která znamenala konečnou porážku Athén v občanské (peloponéské) válce.

Alkibiades tentokrát utekl do Persie, neboť ke Spartánům již nemohl, když i je svým návratem do Athén zradil. Ale netušil, že perský král Kyros s vítězným spartským vojevůdcem Lysandrem před lety uzavřel spojeneckou dohodu, a to se mu stalo osudné. Netrvalo dlouho a perský panovník ho nechal zavraždit. Alkibiades zemřel jako všemi opovrhovaný vyvrhel.

Athény se po kapitulaci v roce 404 př. n. l. ocitly v těžkém postavení, neboť ztratily převahu námořní mocnosti. Podle uzavřené mírové smlouvy s vítěznou Spartou museli strhnout část svých hradeb, vydat Spartánům zbytky svého loďstva a vzdát se jakýchkoli dalších výbojů. A nebyl by to věčný kverulant a ironik Sokrates, kdyby tuto potupu nekomentoval svými pepnými poznámkami, jak to patřilo k jeho přirozenému naturelu. To proti němu nemálo Athéňanů popudilo a mnozí začínali poukazovat na to, že zrádce Alkibiades, jenž podle nich mohl za katastrofu, která je všechny

postihla, byl kdysi Sokratovým žákem. Nepřímo tak filozofa vinili z podílu na válečné porážce tím, že z Alkibiada vychoval takového ničemu. Objevily se i hlasy, které tvrdily, že Sokrates ho ponoukal k bezvěrectví a sám je prý vůči starořeckým kultům velice odtažitý.

Sokrates totiž prohlašoval, že se ve svém konání nechává řídit jakýmsi „daimonionem“. Platon později ve své *Obraně Sokratově* kladl do úst svému učiteli následující slova: „Řízením božského osudu mne již od dětství provází jakási daimonská věc. Je to hlas a ten, kdykoli se ozve, vždy mi dává znamení k odvrácení se od toho, co hodlám dělat, avšak nikdy mne k ničemu nepobízí.“

Co tím však Platon o Sokratovi naznačoval, není jasné. Někteří dnes soudí, že Sokratův „daimonion“ bylo pouhé označení jeho svědomí nebo že se jednalo o schopnost posuzovat jevy a události z různých zorných úhlů pohledu.

Ve skutečnosti však Sokratův „daimonion“ zůstává tajemstvím. Mohlo jít o cokoli, není vyloučeno ani to, že se jednalo jen o filozofův výmysl, jímž chtěl dokladovat, že je miláčkem božských sil, aby tak zdůraznil svou výjimečnost. Nebo se mohlo jednat i o projev nějaké duševní poruchy plynoucí z jeho psychické rozpolcenosti. Těžko říci, snad se skutečně jednalo o jistý druh jeho výstřednosti, která se mu později zle vymstila, neboť jeho nepřátelé začali tvrdit, že je posedlý zlým duchem.

Kdoví, jak by to už v roce 404 př. n. l. se Sokratem dopadlo, nebýt toho, že se po porážce Athén v peloponéské válce ujal ve městě moci jeho někdejší přítel a mecenáš Kritias, který stál v čele oligarchické vlády nazývané „vládou třiceti tyranů“. Pro stoupence demokracie však nastaly zlé časy, neboť Kritias je nyní neváhal popravovat a mnoho lidí před touto hrůzovládou z Athén raději uprchlo.

Ale Sokrates mezi nimi nebyl. K přesvědčeným zastáncům demokratického zřízení nikdy nepatřil, což je patrné i z některých pozdějších Platonových dialogů (např. dialog *Minós* a *Laches*). Mohl se tedy nyní za vlády třiceti tyranů

cítit v bezpečí, i když ho noví vládcové z řad athénské aristokratické elity poučili o tom, že musí přestat veřejně řečnit.

Důvod tohoto zákazu byl zřejmě jediný: Sokratovi se krvavé praktiky nové oligarchické vlády nelíbily a podle svého zvyku to dával veřejně najevo. I jeho bývalý žák a přítel Kritias ho varoval, aby s tím přestal, jinak že mu půjde o krk a on ho už nebude moci chránit.

Po osmi měsících teroru však byla vláda třiceti tyranů v Athénách svržena. Kritias byl při převratu zabit a demokratické pořádky se obnovily. Od této chvíle však začalo být Sokratovo postavení uvnitř athénské obce nejisté. I když se k právě padlé tyranii nikdy nehlásil, přitěžovalo mu především to, že ji s Kritiovou pomocí bez úhony přežil.

Novodobí historikové dospěli k závěru, že se Sokrates do politiky příliš nemíchal a ani o získání nějaké důležitější funkce nikdy neusiloval. Ale byla to pravda?

Je totiž téměř nemyslitelné, že by ho události třicet let trvající peloponéské války, které se jako voják i několikrát zúčastnil, nechaly jen v pozici chladného a nezúčastněného pozorovatele. To by bylo podivné i proto, že téměř všichni, kdo o něm později psali, zdůrazňovali jeho až úzkostlivé dodržování zákonů athénské obce. Ale tyto zákony byly velice variabilní podle toho, kdo byl v Athénách právě u moci. Jaké zákony tedy měli pozdější Sokratovi apologeti na mysli?

Fakt totiž je, že v roce 399 př. n. l. byl Sokrates pohnán před soud v důsledku obvinění, z nichž vyplývá, že to s jeho údajnou apolitičností i s dodržováním athénských zákonů bylo poněkud jinak. Šlo o dva hlavní body obžaloby: první kladl Sokratovi za vinu, že morálně a politicky kazil athénskou mládež, zatímco druhý ho vinil z bezbožnosti, kdy se svým „daimonionem“ pokoušel vyznávat jakési nové božstvo, což bylo nejenom nepřijatelné, ale dokonce protizákonné. Jednalo se o vážná obvinění, za která usvědčeným provinilcům mohl hrozit i trest smrti.

Sokrates nyní čelil mocné opozici svých nepřátel. Vzpomínky na krutovládu třiceti tyranů byly ještě příliš živé

a o Sokratovi bylo známo, že se vždy většinou přikláněl k vládě urozených jednotlivců a athénské demokracii nikdy příliš nefandil. Proto bylo tak žádoucí ho umlčet. Stoupcem athénské demokracie v něm spatřovali nebezpečného kverulanta i učitele zrádců a tyranů, jakými byli Alkibiades a Kritias. Pro ně to byl důkaz toho, že Sokratova filozofie je zhoubná a vede k podrývání autority státu. Vždyť on sám prohlašoval, že svobodný lidský duch nemusí respektovat špatné zákony! Není to snad buňičství, pokud se na zákonech shodne většina občanů? Ať jsou dobré, nebo špatné, musejí se respektovat, jinak by vznikla anarchie!

Athénský lid si nepřál novou vládu aristokratů a byl rozhodnutý nově nastolené demokratické pořádky chránit. Slzy a krev z nedávné válečné porážky sotva zaschly a Sokrates už zase pobuřoval. Tvrdil, že lid potřebuje vládu pevné ruky a mravně zdatné jedince, aby se válkou zničená země opět vzpamatovala.

Jeho protivníci byli na koni. Chce tím snad Sokrates říci, že jsou demokraté nezpůsobilí a nemravní? A co Kritias a jeho tyranská sebranka? Ty se kritizovat neodvážil!

Mezi historiky dnes není pochyb o tom, že soud nad Sokratem byl politicky motivovaný proces. Ale jeho žalobci si uvědomovali, že by tím před Athéňany přiznali slabost obnovené demokracie. Proto zvolili jiný postup. V Athénách existoval zákon proti bezbožnosti, pod který se dalo skrýt téměř vše, a proti Sokratovi ho nebylo příliš těžké použít.

Praxe bývala taková, že když byl někdo obžalován z bezbožnosti, zpravidla z Athén dobrovolně odešel a tím byla celá záležitost vyřízena. Kdysi to přesně tak udělal i Sokratův žák Alkibiades, a proto všichni očekávali, že Sokrates učiní to samé. Vždyť pokud by byl soudem usvědčen ze zločinu proti athénskému náboženskému kultu, hrozila by mu smrt.

Ale on si věřil a byl rozhodnutý tuto obžalobu ve své obhajovací řeči úplně rozbít. Šanci, že se mu to podaří, měl

velkou, vždyť v Athénách byl považován za vynikajícího řečníka.

Žalobci se však na něj tentokrát dobře připravili. Podařilo se jim před soud předvést řadu svědků, zřejmě i podplacených a ochotných dosvědčit, že filozof své posluchače nabádal ke křivopřísežnictví, podvodům, rozvracení rodiny a že mládež učil, aby nectila otcovskou autoritu a řídila se jen vlastním rozumem, čímž ji zároveň popouzel k nerespektování zákonů.

Což nebyl Alkibiades jeho žákem? A jak to dopadlo? Skončil jako vlastizrádce! A co tyran Kritias? Ten snad nebyl Sokratovým přítelem a mecenášem? A nejsou právě tyto dva příklady svědectvím zhoubného Sokratova vlivu na celou athénskou obec?

Byla to ničemná, zlovolná obžaloba, kde vůbec nešlo o hledání viny či nevinu obžalovaného. A co Sokratův daimonion, onen vnitřní hlas, kterým se tolikrát veřejně holdbal a tvrdil, že se jím nechává vést? Co když ho posedl zlý démon? Lidé mají přece poslouchat především bohy, a ne nějaké vnitřní hlasy! A Sokrates se bohům vysmíval, prý jen lidský rozum má na světě význam, nikoli hledání pravdy skrze víru! I když existenci bohů přímo nepopíral, přinejmenším o nich pochyboval!

Byly to jen polopravdy a lži. Sokrates nikdy žádný bezbožník nebyl, pouze hlásal, že nejposvátnější jsou dobří lidé, neboť právě lidské skutky určují podobu státu i duchovních hodnot.

Jedním z těch, kdo proti Sokratovi útočili, byl i athénský básník a tvůrce divadelních komedií Aristofanes (445–380 př. n. l.), který se ho už ve své komedii *Oblaky* (řecky *Nefelai*) z roku 421 př. n. l. snažil zesměšnit. Ale v řadách Sokratových nepřátel byly i mnohem vlivnější osoby, jež mu zazlívaly nejen jeho mlčení ke svržené vládě třiceti tyranů, ale i všechny další excesy, jichž se na veřejnosti dopouštěl svými sžíravými poznámkami a kritikami vůči politikům v duchu zásady „padni komu padni“.

Jistě k tomu měl své důvody. Porážka Athén v peloponéské válce přece padala na vrub mocných a vlivných osobností athénskému státu bez ohledu na to, jaký politický režim představovaly. Něco však Sokrates podcenil: po Kritiově smrti nebyl v Athénách nikdo, kdo by ho chránil.

Svou vlastní obhajobu před soudem pojal velkolepě. Bod za bodem rozebíral jednotlivé části obžaloby, aby pak následně z filozofických hledisek vyvracel její neopodstatněnost. Ale jeho řeč nebyla účinná, soudcové ani shromážděný lid mu totiž příliš nerozuměli. A pak prohlásil něco, co všechny popudilo: „Že pak já jsem vskutku člověk daný obci od bohů, mohli byste poznat z této věci: vždyť se nepodobá jednání ostatních lidí, že já už tolik let zanedbávám všechny své soukromé věci a snáším následky jejich zanedbávání, ale neustále pracuji pro vás, chodím ke každému zvláště jako otec nebo starší bratr a snažím se každého poohnout, aby se staral o své zdokonalení.“

Tentokrát tomu rozuměli všichni. Někteří jeho slovům souhlasně přikyvovali, druzí však pobouřeně hlučeli. Že je Sokrates něco víc než my? A že je v Athénách z vůle bohů? Nepřiznává právě těmito nabubřelými větami a zdůrazňováním osobní velikosti svou bezbožnost? Staví se naroveň bohů, což je neslýchané! Jako by si vůbec neuvědomoval, že stojí před soudem lidu, jímž tak pohrdá!

Jeho egocentrismus a velikášství, které před soudem tak neprozřetelně projevil, ho nakonec stály život. K jeho osvobození chybělo jen 31 hlasů: 281 bylo pro jeho vinu, 220 pro nevinu.

Nyní se diskutovalo o trestu. Žaloba navrhovala trest smrti, ale podle tehdejších zvyklostí si mohl obžalovaný sám navrhnout nižší trest a tím bylo zpravidla vyhnanství.

Ale Sokrates tuto možnost odmítl a nechal soudce o trestu hlasovat. Dal tak najevo, že s rozsudkem o vině nesouhlasí, a pohrdl i zákonnou možností, která by mu pomohla verdikt trestu smrti odvrátit.

Tím své soudce ještě více popudil. Když chce tedy zemřít, tak ať zemře! Tentokrát bylo proti udělení trestu smrti už jen 140 hlasů.

Důvod, proč se Sokrates takto zachoval a nevyužil šance navrhnout si sám vyhnanství, není známý. Možná při své ješitnosti doufal, že soudní shromáždění navržený rozsudek smrti zavrhne. K osvobozujícímu verdiktu měl přece blízko a to, že by byl vydán smrti, se mu zřejmě zdálo nepravděpodobné.

Ale soudci si jeho pohrdání možností určit si nižší trest vyloučili po svém. Podle nich to byl jen další projev Sokratovy opovázlivosti a vzepření se vůli athénskému lidu, který ho předtím prohlásil vinným.

Nakonec bylo dohodnuto, že odsouzenec zůstane ještě měsíc před popravou ve vězení. To bylo neobvyklé a někteří z jeho soudců zřejmě kalkulovali s tím, že Sokrates z vězení uprchne – a snad by mu to dokonce bylo i umožněno. Filozofovi přátelé a žáci Platon a Kriton totiž tento útek skutečně plánovali a byli ochotni v něm Sokratovi pomoci. Není vyloučeno ani to, že i mnozí z těch, kdo ho předtím vydali na smrt, si takové řešení tajně přáli.

Ale Sokrates to odmítl. Byl přece odsouzen pro neúctu k zákonům, a kdyby nyní uprchl, jen by tím potvrdil oprávněnost vyneseného rozsudku. Už je dost starý, hodně toho prožil a nemíní se z této šlamastyky vykrotit. Svým soudcům dokáže, že je řádným občanem a že se oni svým verdiktem dopustili omylu. Pokud má v očích svých příznivců zůstat spravedlivým a nestranným, jak to běžně dělal, musí se rozsudku podrobit. Jinak by ztratil tvář velkého filozofa a vše, co hlásal a říkal na svou obhajobu, by bylo zbytečné.

A tak mu na jeho naléhání přátelé do vězení propašovali nádobku s bolehlavem. Vypil ji do dna v okamžiku, kdy byl připravený na svůj odchod do říše stínů.

To bylo jeho vítězství a tím se z něj stala legenda. Nakonec i těm, kdo o jeho smrti rozhodli, ještě dlouho zněla v myslích Sokratova poslední slova pronesená před soudem:

„Pokud se domníváte, že zabíjením lidí zabráníte, aby vám nikdo nevyčítal, že nesprávně žijete, neděláte dobře. Tento způsob zbavovat se svých soudců a kritiků není totiž ani dobře možný, ani krásný, ale nejkrásnější a nejsnazší je ten, neumlčovat jiných, nýbrž směřovat svou vlastní osobnost, aby byla co nejlepší. S touto věštbou od vás odcházím, od vás, kteří jste mne odsoudili.“

Sokratova sebevražda vstoupila do historie a nikdy nebyla zapomenuta, stejně jako nebylo zapomenuto jeho učení o nezávislosti lidského ducha. Musel zemřít proto, že jeho mluvené slovo bylo nástrojem propagandy, neboť právě on dokázal svými promluvami ovlivňovat veřejné mínění natolik, že se ho nakonec nově ustavená athénská demokratická garnitura začala bát.

Ale jaká to byla demokracie, když se násilím snažila umlčet muže, který jí nastavoval zrcadlo vlastních chyb a omylů? Podle Sokrata z ní zbyl už jenom název a s tímto vědomím dál nechtěl žít. Jeho milované Athény byly ve válce se Spartou poraženy a velcí vůdčové typu Perikla a Alkibiada se stali minulostí.

Sokrates si zvolil smrt s odvahou mudrce, jenž vrátil vrženou rukavici svým soudcům, z nichž mnozí až s odstupem času pochopili, že měl pravdu, když zdůrazňoval, že především mravní atributy konání jsou pro každou dobrou vládu rozhodující. A tento jeho odkaz platí dodnes.

Kapitola 3

Největší z filozofů

Aristoteles (384–322 př. n. l.)

O Aristotelovi se traduje, že byl nejvzdělanějším učencem a filozofem starověku. Tvrdí se, že během svého života sepsal na 150 děl, ale většina z nich se nedochovala a dnes známe jen asi pětinu z nich. Ovšem i to stačí k tomu, abychom si udělali představu o širokém záběru jeho znalostí a o síle jeho touhy po vědě.

Aristoteles byl prvním známým polyhistorem, jehož všestrannost je dodnes udivující. Zabýval se nejen filozofií, ale i politikou, etikou, astronomií, psychologií, matematikou, zoologií, biologií, botanikou, chemií, metafyzikou a teorií poznání. A to jsou jen některé oblasti věděni, jež mu byly blízké. Vlastně neexistuje téměř žádná oblast starověkých věd, jíž se tento starořecký génius nedotkl.

V tomto ohledu byl naprosto výjimečný a na celá následující dlouhá staletí se stal natolik váženou autoritou, že z jeho duchovního odkazu čerpaly další generace učenců a jeho idejemi i odbornými závěry se zabývaly i středověká teologie a scholastika. Proto lze bez nadsázky tvrdit, že Aristoteles ovlivnil dějiny myšlení na velice dlouhou dobu, a to včetně filozofie. Jeho intelektuální velikost byla impozantní, i když úroveň poznání měla před více než dvěma tisíciletími své hranice omezené nedokonalými technickými a technologickými prostředky, jež měli tehdejší učenci k dispozici.